

«ТЕМНІ МІСЦЯ» В «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ». 11

У статті розглядаються три «темні місця» «Слова» («Ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Морава поють славу Святъславлю», «Всеславъ... изъ Києва дорискаше до Курь Тмутороканя», «Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; галици стады бѣжать къ Дону великому»). У «венедицях» автор статті вбачає балтійських венедев (слов'ян балтійського Помор'я), у «півнях Тмутороканя» — тмутороканських русів. Слово *галици* трактується як назва русів і перекладається «галли».

Ключові слова: «темне місце», «Слово», фраза, значення, венеціанці, півні, (тмутороканські) руси, заперечне порівняння.

У 2003 р. ми видали книжку «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім», у якій розглянули 41 «темне місце». Раніше ці «темні місця» були досліджені в десяти статтях, опублікованих у ж. «Мовознавство» протягом 1998–2002 років. У 2006 р. нами видана книжка «Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження», у якій викладена нова концепція походження русів, а також назв *Русь* та *варяги*. Обґрунтовуючи свою концепцію, ми не залучали свідчень такої видатної пам'ятки XII ст., як «Слово о полку Ігоревім». Мета цієї статті — розглянути деякі «темні місця» в «Слові о полку Ігоревім», які стають зрозумілими під кутом зору викладеної нами концепції походження русів.

«Ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Морава поють славу Святъславлю». Усі дослідники «Слова о полку Ігоревім», починаючи від перших видавців, під «венедицями» розуміють венеціанців, жителів Венеції і перекладають це слово («венедици») як «венеціани», рос. «венециане» (перші видавці «Слова», Я. О. Пожарський, М. М. Грамматін, Д. М. Дубенський, А. М. Майков, Д. І. Прозоровський, Є. В. Барсов, В. О. Яковлев, С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржига — 1934, 1961, О. С. Орлов, М. К. Гудзій, І. П. Єрьомін), «венеціанці», рос. «венецианцы» (Я. Малашев, М. К. Грунський, Д. С. Лихачов, Р. О. Якобсон, В. І. Стеллецький, О. В. Творогов, М. О. Мещерський, Л. О. Дмитрієв), «венедці», рос. «венедцы» (М. О. Максимович — 1837, О. М. Огоновський, О. О. Партицький, А. В. Лонгінов), «венеційці», рос. «венецейцы» (І. О. Новиков, І. Огієнко, Л. Є. Махновець), «венети», рос. «венеты» (О. Ф. Вельтман), «венедичі», рос. «венедичи» (О. К. Югов). При цьому дослідникам не зовсім зрозуміло, чому автор «Слова» називає не ближні народи, для яких русько-половецькі стосунки становили інте-

рес (наприклад, поляків, угорців, литовців), а жителів віддалених земель (наприклад, венеціанців)¹.

На думку О. О. Зиміна, згадка про венеціанців серед народів, які «співали славу Святославу» у зв'язку з перемогою останнього над половцями в 1184 р., викликає сумнів, оскільки в 1171 р. венеціанські торговельні факторії на території Візантійської імперії були розгромлені і лише в 1183 р. торговельні відносини між Венецією і Візантією поновлюються². О. О. Зимін посилається на висновок М. П. Соколова, що «до кінця XII ст. у Венеції не було скільки-небудь значних інтересів на Чорному морі»³, що виникнення серйозних торговельних інтересів Венеції на Чорному морі можна віднести лише до першої половини XIII ст.⁴ (після взяття хрестоносцями в 1204 р. Константинополя). М. М. Карамзін зазначає, що венеціанці дізналися про русів через Константинополь з часу Хрестових походів⁵. З цього випливає, що в 1184–1185 рр. ніяких тісних зв'язків між венеціанцями і русами не було, а тому венеціанці не могли «співати славу Святославу». А. Г. Кузьмін намагався спростувати такий висновок О. О. Зиміна⁶, але, на наш погляд, безуспішно.

Той факт, що венеціанці в 1184–1185 рр. не могли «співати славу Святославу», свідчить, на думку О. О. Зиміна, про досить пізні написання «Слова». Проте згаданий факт можна пояснити інакше і набагато простіше: під назвою «венедиці» в «Слові» виступають не венеціанці.

Усупереч одностайній думці численних дослідників, ми вважаємо, що «венедиці» «Слова» — це балтійські венеди (лат. *Venedi*, нім. *Wenden*), слов'яни балтійського Помор'я⁷. Справа в тому, що київські руси й азовсько-чорноморські руси (сюди входили і тмутороканські руси) були тісно пов'язані з прибалтійськими слов'янами (венедами), власне з їхнім професійним військом — варягами (назва *варгагъ* «воїн, який охороняє слов'янське узбережжя Балтійського моря» виникла в середовищі прибалтійських слов'ян і була утворена за допомогою суфікса *-агъ* від іменника *вагъ* «охорона, захист» праслов'янського походження⁸), а також з варягами, теж слов'янами, які жили на острові Рюген і звалися русами (з варягами-русами). Саме до варягів-русів (варягів острова Рюген) звернулися новгородці у 862 р. із запрошенням на княжіння⁹.

І азовсько-чорноморські руси, і варяги-руси — слов'янсько-кельтського походження, і в тих і в других русів назва походить від назви кельтського племені *rutheni*, але перші руси (азовсько-чорноморські) східнослов'янсько-кельтського походження, а другі (варяги-руси) — західнослов'янсько-кельтського похо-

¹ *Творогов О. В.* Венедици // *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*.— СПб., 1995.— Т. 1.— С. 191.

² *Зимин А. А.* Ипатьевская летопись и «Слово о полку Игореве» // *История СССР*.— М., 1968.— № 6.— С. 56.

³ *Соколов Н. П.* Венецианская доля в византийском «наследстве» // *Византийский временник*.— М., 1953.— Т. 6.— С. 173.

⁴ *Соколов Н. П.* Образование Венецианской колониальной империи.— Саратов, 1963.— С. 445.

⁵ *Карамзин Н. М.* История государства Российского.— М., 1991.— Т. 2–3.— С. 602. Примеч. 238.

⁶ *Кузьмин А. Г.* Ипатьевская летопись и «Слово о полку Игореве» (По поводу статьи А. А. Зимина) // *История СССР*.— М., 1968.— № 6.— С. 67.

⁷ Про балтійських венедів див.: *Гельмольд.* Славянская хроника.— М., 1963.— С. 36, 247; *Нидерле Л.* Славянские древности.— 2-е изд.— М., 2001.— С. 35; *Державин Н. С.* Славяне в древности: Культур.-ист. очерк.— М., 1945.— С. 7.

⁸ *Склярєнко В. Г.* Русь і варяги: Історико-етимолог. дослідження.— К., 2006.— С. 106–107.

⁹ Там же.— С. 12–13.

дження¹⁰. Азовсько-чорноморські руси підтримували тісні зв'язки (торгували, здійснювали спільні військові походи) із своїми співвітчизниками з острова Рюген (варягами-русами), а також з варягами балтійського Помор'я і прибалтійськими слов'янами (венедями) спочатку через Балтійсько-волзько-донський шлях, а згодом через Дніпровський шлях (шлях «з варяг у греки»)¹¹. У зв'язку з цим усі походи руських князів ставали відомими балтійським венедям, особливо ті, що були пов'язані з Тмутороканським князівством.

Про існування в X ст. Тмутороканської (Таманської) Русі відомо з небагатьох джерел¹². З часом Тмутороканська Русь стала тмутороканським князівством Київської Русі, тісно пов'язаним з Чернігівським князівством. Тмуторокань була залишена руським князем (Олегом Святославичем, дідом героїв «Слова» князів Ігоря Святославича і Всеволода Святославича) у 1094 р.¹³ У «Слові» Тмуторокань згадується чотири рази. Складається враження, що метою походу князів Ігоря Святославича і Всеволода Святославича в 1185 р. було повернення вотчини свого діда — міста Тмуторокань, пор. «се бо два сокола слѣтѣста съ отня стола злата поискати града Тмутороканя». Про мету Ігорового походу Д. С. Лихачов пише: «окрилений попередніми перемогами Святослава, він ставить собі безумно сміливе завдання — з нечисленними власними силами “поискати” стару чернігівську Тмуторокань, колись підвладну його дідові Олегу Святославичу (“Ториславичу”»)¹⁴. М. К. Гудзій теж схиляється до думки, що сіверські князі «надіялися, очевидно, відвоювати в половців втрачену Тмуторокань»¹⁵.

Слід зазначити, що порівняно недавно з'явилася велика двотомна праця, присвячена «Слову о полку Ігоревім», автор якої О. В. Ткачов у «венедичях» «Слова» вбачає венедичів або слов'ян балтійського Помор'я¹⁶.

«Всеславъ... изъ Києва дорискаше до Куръ Тмутороканя». Дослідники по-різному осмислюють слово «куръ» у наведеній фразі. Перші видавці прочитали *до куръ* як *до Курска*: «Князь Всеслав... ганяв з Києва до Курська і до Тмуторокані». Помилковість такого прочитання відчув уже О. С. Шишков (1805 р.). Згодом К. Ф. Калайдович висловив думку, що *до куръ* слід перекласти «до півнів», оскільки в Євангелії і в літописах «куръ» означає «півень»¹⁷. Цю думку поділяє переважна більшість дослідників, яка розуміє *до куръ* як «до співу півнів, до світанку»: «з Києва добігав до (співу) півнів до Тмутороканя» (Р. Ф. Тимковський)¹⁸, «з Києва в Тмуторокань до півнів встиг» (Я. О. Пожарський), «з Києва встигав до співу півнів у Тмуторокань» (М. М. Грамматін), «від Києва добіг до світанку до Тмутороканя» (О. Ф. Вельтман), «...до півнів добігав до Тмутороканя», тобто «до сходу сонця» (М. С. Тихонравов), «к петухам в Тмуторокань по-

¹⁰ Там же.— С. 39.

¹¹ Там же.— С. 40–41.

¹² Там же.— С. 26–28.

¹³ Голубовский П. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар : История южнорус. степей IX–XIII вв.— К., 1884.— С. 186; Прохоров Г. М. Тмуторакань // Энциклопедия «Слова о полку Игореве».— СПб., 1995.— Т. 5.— С. 125.

¹⁴ Лихачев Д. С. Слово о полку Игореве : Ист.-лит. очерк.— 2-е изд., доп.— М. ; Ленинград, 1955.— С. 49.

¹⁵ Гудзий Н. К. История древней русской литературы.— 7-е изд., испр. и доп.— М., 1966.— С. 129.

¹⁶ Ткачев А. В. Боги и демоны «Слова о полку Игореве».— М., 2003.— Кн. 1.— С. 150.

¹⁷ Неизвестный [Калайдович К. Ф.] Опыт решения вопроса, предложенного в Обществе любителей Российской словесности... на каком языке писана Песнь о полку Игоря... // Тр. О-ва любителей Рос. словесности при Императ. Моск. ун-те.— М., 1818.— Ч. 11.— С. 9.

¹⁸ Див.: Прийма Ф. Я. Р. Ф. Тимковский как исследователь «Слова о полку Игореве» // Тр. Отд. древнерус. лит.— М. ; Ленинград, 1958.— Т. 14.— С. 93–94.

спеет» (А. А. Майков), «З Києва добігав, до півнів, у Тмуторокань» (Я. Малашев), «від Києва добігав до півнів у Тмуторокань» (О. М. Огоновський), «з Києва ще до півнів прискакав у Тмуторокань» (В. І. Прозоровський), «з Києва вночі Тмуторокань доскочив перед півнями-курми» (О. О. Партицький), «З Києва до півнів..., встигаючи в Тмуторокань» (Є. В. Барсов), «і до світанку добігав з Києва до Тмутороканя» (В. О. Яковлев), «ганяв з Києва, ще до півнів встиг він до Тмутороканя» (М. К. Грунський), «з Києва добігав, до півнів, у Тмуторокань» (С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржиги — 1934, 1961; М. К. Гудзій), «из Києва дорыскивал / в Тмуторокань — / до петухов» (І. О. Новиков), «з Києва добігав раніше (співу) півнів до Тмутороканя» (О. С. Орлов, Д. С. Лихачов), «з Києва до півнів... у Тмуторокань добирався» (І. П. Єрьомін), «з Києва до Тмутороканя добігав до півнів» (Р. О. Якобсон), «з Києва, ганяючи, добігав, до півнів, у Тмуторокань» (В. І. Стеллецький), «з Києва до півнів доскакував Тмутороканя» (І. Огієнко), «из Києва, до петухов, / дорыскивал Тмутороканя!» (О. К. Югов), «з Києва до світанку добігав до Тмутороканя» (О. В. Творогов), «з Києва досягав до перших півнів Тмутороканя» (М. О. Мещерський), «із Києва добігав до півнів у Тмуторокань» (Л. Є. Махновець), «з Києва до півнів добігав до Тмутороканя» (Л. О. Дмитрієв).

Ряд дослідників, хоч і не дає перекладу «Слова» або аналізованої фрази, але також трактує словосполучення *до курь* як «до (співу) півнів, до світанку» (М. О. Максимович — 1859, П. П. В'яземський, В. М. Перетц, В. П. Адріанова-Перетц).

Дослідники, які словосполучення *до курь* перекладають «до півнів», посилаються на Остромирове Євангеліє, де *курь* означає «півень»: «Гл(агол)ѣ твѣѣ, іако вѣ снѣж ноць, прѣжде даже коурь не възгласить, три крѣты отъвѣржешисѣ мене»¹⁹; на п. киг «півень» (пор. також укр. *кур* «півень», рос. діал. *кур*, друс. *курь*, стч. *киг*, болг. *кур*, хорв. діал. *кѣг*, слн. *кѣг*, стсл. *коурь* «т. с.»); на Іпатіївський літопис, на Житіє Іоанна Златоуста і на Устав Студійський, які засвідчують, що в минулому співом (криком) півнів позначався час: «и іакоже бы(сть) оубо *кѣ куромь*, и пригна дѣтський из Галича к Петрови» (Іпатіївський літопис, під 1152 р.)²⁰, «и бы(сть) в четвергѣ на ночь поча изнемогати, и іако бы(сть) *в коуры*, и позна в собѣ д(у)хъ изнемогаю(шь) ко исходу д(у)ши» (Іпатіївський літопис, під 1288 р.)²¹, «даже и *до курь*» (Житіє Іоанна Златоуста)²², «В великую ж субботу в 11 час починають вечернюю и *до курь* доспѣть отпушение» (Устав Студійський, рукопис XV ст.)²³.

Ряд дослідників вважає, що словосполучення *до курь* має не часове, а просторове значення, при цьому слово *курь* розглядається як запозичення, переважно східне: «до селищ тмутороканських» (І. М. Снегірьов; *курь* пояснюється з татарської мови, де воно означає «межа, границя»)²⁴, Всеслав «поспішив з Києва до тмутороканських селищ (тобто околиць)» (Ф. І. Ердман; *курь* виводиться від

¹⁹ Остромирово евангелие 1056–57 года (фотолитограф. вид.).— СПб., 1883.— С. 159–159 зв.

²⁰ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.— 2-е изд.— СПб., 1908.— Т. 2.— Стб. 463.

²¹ Там же.— Стб. 917.

²² Див.: Перетц В. Слово о полку Игоревім : Пам'ятка феодал. України-Руси XII в. Вступ. Текст. Коментар. — К., 1926. — С. 298.

²³ Див.: Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» / Сост. В. Л. Виноградова.— Ленинград, 1969.— Вып. 3.— С. 37.

²⁴ Повѣданіе и сказаніе о побоищѣ великаго князя Димитрія Донскаго, Слово о житьи и преставленіи его и Слово о плъку Игоревѣ / Изд. И. Снегирева // Рус. ист. сб., издаваемый О-вом истории и древностей рос.— М., 1838.— Т. 3. Кн. 1.— С. 123.

араб. *кер'ет* «село» або взагалі «відкрите місце, заселене і нічим, крім стіни, не огорожене») ²⁵, «до селищ або міст Тмутороканя» (М. Я. Марр, В. В. Мавродін; у Причорномор'ї слово (s)kur означало «населений пункт; селище» або «місто; країна») ²⁶, «з Києва добігав до селищ Тмутороканя», власне «до родових поселень Тмутороканя, не самого міста, мабуть, а області Тмутороканя» (Д. Д. Мальсагов; в усіх діалектах вайнахської мови слово «кур» має значення «квартал, населений представниками одного роду») ²⁷.

Деякі дослідники виводять *куръ* з гр. *кѳрюс* «володар, пан» і перекладають словосполучення «до *куръ*» як «до пана», вважаючи, що місто Тмуторокань могло бути назване паном за аналогією до Царграда (М. Г. Головін, М. О. Салміна) ²⁸. Д. М. Дубенський сприймає *Куръ-Тмуторокань* як одне слово, у якому компонент *Кур* є запозиченням, і всю фразу перекладає: «З Києва кинувся на Кур-Тмуторокань».

Ми погоджуємося з переважною більшістю дослідників, що словосполучення *до куръ* слід перекласти «до півнів», проте вважаємо, усупереч тій самій переважній більшості дослідників, що згадане словосполучення не має в «Слові» часового значення, тобто не означає «до співу півнів, до світанку». Коли б в аналізованій фразі сполучення *до куръ* мало значення «до співу півнів, до світанку», то кінцівка фрази була б оформлена дещо інакше: «изъ Києва дорискаше до куръ до Тмутороканя» або «до куръ въ Тмуторокань» (а не «до куръ Тмутороканя»). До речі, майже всі переклади аналізованої фрази, які ґрунтуються на розумінні *до куръ* як «до співу півнів, до світанку», являють собою один з двох наведених варіантів: «до (співу) півнів (до світанку) до Тмутороканя» (В. Ф. Тимковський, О. Ф. Вельтман, М. С. Тихонравов, В. О. Яковлев, М. К. Грунський, О. С. Орлов, Д. С. Лихачов, Р. О. Якобсон, О. В. Творогов, Л. О. Дмитрієв) або «до (співу) півнів у Тмуторокань» (Я. О. Пожарський, М. М. Грамматін, А. М. Майков, Я. Малашев, О. М. Огоновський, В. І. Прозоровський, Є. В. Барсов, С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржиги, М. К. Гудзій, І. О. Новиков, І. П. Єрьомін, В. І. Стеллецький, Л. Є. Махновець).

Отже, аналізовану фразу ми схильні перекласти так: «з Києва добігав до півнів Тмутороканя» або «з Києва добігав до тмутороканських півнів». Тмутороканські півні — це, безперечно, тмутороканські руси. Півнями руси названі тому, що за походженням вони є галлами (кельтами з колишньої Галлії), а галлів римляни називали півнями, оскільки в латинській мові слова *Gallus* «галл» і *gallus* «півень» вимовляються однаково. Той факт, що галлів римляни називали півнями, відбито в історичному романі польського письменника Генрика Сенкевича «Куди ідеш» («*Quo vadis*»), дія якого розвивається протягом останніх чотирьох років правління Нерона (64–68 рр. н. е.): «Однако вечером того же дня ко-

²⁵ *Эрдман [Ф. И.]*. Следы азиатизма в Слове о плъку Игореве // Журн. М-ва нар. просвещения.— СПб., 1842.— Ч. 36. № 9. Отд. 2.— С. 38–39, 41.

²⁶ *Марр Н. Я.* Абхазоведение и абхазы (К вопросу о происхождении абхазов и этногонии восточной Европы) // Восточный сборник.— Ленинград, 1926.— Т. 1.— С. 126; *Мавродин В. В.* Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века).— Ленинград, 1940.— С. 167.

²⁷ *Мальсагов Д. Д.* О некоторых непонятных местах в «Слове о полку Игореве» // Изв. Чечено-Ингуш. НИИ истории, яз. и лит.— Грозный, 1959.— Т. 1. Вып. 2 : Языкознание.— С. 150–152.

²⁸ *Головин [Н.]*. Примечания на «Слово о полку Игореве».— М., 1846.— С. 86–87; *Лихачев Д. С., Салмина М. А.* Из комментария к «Слову о полку Игореве» // Тр. Отд. древнерус. лит.— Ленинград, 1981.— Т. 36.— С. 229.

лонны и стены храмов покрылись надписями, в которых перечисляли злодеяния императора [Нерона], угрожали ему скорой мезтью и высмеивали его как артиста. Из уст в уста передавали фразу: “До тех пор пел, пока петухов не разбудил”»²⁹. У примітках, які підготував О. Столяров, до останньої фрази дається таке пояснення: «...пока петухов не разбудил — т. е. галлов (от лат. gallus — “петух”»)³⁰.

Походження азовсько-чорноморських (у тому числі й тмутороканських) русів було відоме візантійцям. Симеон Логофет (перша пол. X ст.), говорячи про етнічну належність русів, писав: «вони є з народу франків»³¹. Ідеться, безперечно, про кельтів-галлів, оскільки в X ст. Галлія вже звалася Францією, а її населення — франками³².

Звисла чуприна була характерною особливістю русів. Описуючи зовнішність Святослава, візантійський історик Лев Диякон зазначає: «Голова в нього була зовсім голою, але з одного боку її звисало пасмо волосся — ознака знатності роду...»³³. Разом з тим Святослав мав зовнішність кельта: «голив бороду, носив вуса і звислу чуприну, як кельт на “Рімінійській бронзі (aes Ariminium)”»³⁴. А ось як описує жителів Тмутороканя угорський монах, що відвідав Приазов'я в 1237 р.: «усі чоловіки голять голови, а бороди ростять помірно, за винятком благородних, які в знак свого благородства над лівим вухом залишають трохи волосся, причому вся решта голови обголена»³⁵. Наведену цитату можна розглядати як свідчення присутності русів у Тмуторокані в XIII ст. М. О. Максимович пов'язував тмутороканських русів з виникненням запорізького козацтва: «першим початком або зерном запорізького козацтва були наші тмутороканці»³⁶. Ми також вбачаємо в запорізьких козаках нащадків азовсько-чорноморських (у тому числі й тмутороканських) русів³⁷. На зовнішню схожість кельтів, русів і запорізьких козаків вказує С. Шелухін: «Кельти ж брили бороду, носили вуси та запускали звислу чуприну. Так і в Святослава, так і в запорізьких козаків на Україні»³⁸. Те, що руси мали зовнішність кельтів, а запорізькі козаки — зовнішність кельтів і русів, на наш погляд, є одним з виразних доказів походження русів від кельтів-галлів, а запорізьких козаків — від русів (азовсько-чорноморських, у тому числі й тмутороканських).

«Не бурия соколы занесе чрезъ поля широкая; галици стады бѣжать къ Дону великому». Наведена фраза — один із заспівів у стилі Бояна. Майже всі дослідники «Слова» під «галицями» розуміють галок і другу половину фрази перекладають: «злітаються галки зграями до Дону великого» (перші видавці «Слова»), «галки зграями летять до Дону великого» (Я. О. Пожарський, М. Ф. Грамматін, М. О. Максимович — 1837, Д. М. Дубенський, М. О. Мещерський), «галки зграями біжать» (Ф. І. Буслаєв), «і галчача згряя кидається до великого Дону» (О. Ф. Вельтман), «галки зграями біжать до Дону великого» (М. С. Тихонравов), «то галки зграями біжать до великого Дону» (Я. Малашев), «се галки

²⁹ Сенкевич Генрик. Куда идешь / Пер. з пол. Е. Лысенко; послесл. и примеч. А. Столярова.— М., 1986.— С. 570.

³⁰ Там же.— С. 606.

³¹ Див.: Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1991.— Т. 1.— С. 618.

³² Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 37–38.

³³ Диякон Лев. Історія / Пер. М. М. Копыленко.— М., 1988.— С. 82.

³⁴ Васильевский В. Г. Труды.— СПб., 1908.— Т. 1.— С. 329.

³⁵ Див.: Голубовский П. Знач. праця.— С. 187.

³⁶ Максимович М. А. Собрание сочинений.— К., 1880.— Т. 3.— С. 262.

³⁷ Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 45.

³⁸ Шелухин С. Звідкіля походить Русь : Теорія кельт. походження Київської Русі з Франції.— Прага, 1929.— С. 35.

стадами летять ік Донові великому» (О. М. Огоновський), «зграї галок біжать від них [соколів] до Дону великого» (Д. І. Прозоровський), «то галки стадами летять ко Донові великому» (О. О. Партицький), «Зграї галчачі біжать до Дону Великого» (Є. В. Барсов), «зграї галок летять до Дону великого» (В. О. Яковлев), «то галки зграями летять до Дону великого» (М. К. Грунський), «То, знать, галки / Стадами бегут / К Дону великому» (І. О. Новиков), «галки зграями поспішають до Дону великого» (О. С. Орлов), «зграї галок біжать до Дону великого» (Д. С. Лихачов), «галки зграями несуться до Дону великого» (М. К. Гудзій), «галок зграї летять до Дону великого» (І. П. Єрьомін), «і зграями біжать галки до Дону Великого» (Р. О. Якобсон), «галки зграями злітаються до Дону великого» (В. І. Стеллецький), «галичі зграї біжать до великого Дону» (І. Огієнко), «зграї галок несуться до Дону великого» (О. В. Творогов), «стадами галки біжать до Дону великого» (Л. Є. Махновець), «зграї галок поспішають до Дону Великого» (Л. О. Дмитрів).

Ряд дослідників, які не дали свого перекладу «Слова» або аналізованої фрази, теж у «галицях» цієї фрази вбачають галок (О. С. Шипков, П. П. В'яземський, В. М. Перетц).

На думку багатьох дослідників, галки («галици») — це половці (Д. М. Дубенський, П. П. В'яземський, В. Ф. Міллер, Є. В. Барсов, Д. С. Лихачов, В. П. Адрианова-Перетц), вороги Русі (О. О. Потєбня, В. М. Перетц), а соколи — це Ігорева дружина (Д. М. Дубенський), руси (В. Ф. Міллер, О. О. Потєбня, Д. С. Лихачов), Русь (В. М. Перетц), руські воїни (В. П. Адрианова-Перетц).

В аналізованій фразі представлена стилістична фігура, яка називається заперечне порівняння (Я. Малашев, В. Ф. Міллер, О. О. Потєбня, Є. В. Барсов, В. М. Перетц) або заперечний паралелізм (С. Шелухін, М. О. Мещерський та О. О. Бурикін). В. Ф. Міллер щодо аналізованої фрази міркує так: «оскільки в другій половині (галици стады бѣжать...) не можна бачити антитези заперечному порівнянню (не буря соколи...), то, здається, можна припустити, що перед *галици* випало заперечення *не*»³⁹. Так само, як В. Ф. Міллер, міркують, очевидно, А. М. Майков, С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржига, які аналізовану фразу перекладають із заперечною часткою *не* в другій половині фрази: «То не буря соколов помчала, / То не стаи галчыи побежали / Чрез поля-луга на Дон великий» (А. М. Майков), «не буря соколів (русів) занесла через поля широкі, не галки (половці) зграями поспішають до Дону великого» (В. Ф. Міллер), «Не буря соколів занесла за поля широкі; [не] галки зграями біжать до Дону великого» (С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржига — 1934, 1961). А. В. Лонгінов узагалі ігнорує другу половину аналізованої фрази (із словом *галици*) і наводить переклад лише першої половини: «Не буря соколів занесла через поля широкі!...».

Як зазначає Є. В. Барсов, вставка в другу половину аналізованої фрази заперечної частки *не* («не галици стады бѣжать къ Дону великому») «лише псує художність оригіналу»⁴⁰, бо коли б тут не було антитези, а продовжувалося б заперечне порівняння, то автор, говорячи про галок, не написав би, що вони біжать, а сказав би, що вони летять до Дону великого, оскільки суттєвою рисою галок є здатність літати, а не бігати⁴¹.

³⁹ Міллер В. Взгляд на Слово о полку Игореве.— М., 1877.— С. 194.

⁴⁰ Барсов Е. В. Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси.— М., 1887.— Т. 2.— С. 11, примеч.

⁴¹ Там же.

З двох існуючих назв стилістичної фігури, представленої в аналізованій фразі,— заперечне порівняння і заперечний паралелізм — ми віддаємо перевагу першій назві, оскільки суть цієї фігури полягає саме в порівнянні, хоча воно і приховане. Заперечне порівняння є особливою формою образного порівняння, у якому дається протиставлення одного предмета іншому (в усякому прямому порівнянні дається зіставлення одного предмета з іншим)⁴². Заперечне порівняння досить часто вживається в народній поезії, зустрічається воно і в поетів.

А. М. Майков, безперечно, добре знав фігуру заперечного порівняння, оскільки вмilo використує її в своїй поетичній творчості, пор.: «То не звездочка / Засветилася / В непроглядной тьме; / То зажглась свеча / Воску яраго / В каменной Москве...»⁴³. Тут свічка фактично порівнюється із зірочкою. Проте А. М. Майков, як і В. Ф. Міллер, не міг сприйняти другу половину аналізованої фрази («галици стады бѣжать къ Дону великому») як антитезу (через недоречність тут «галок»), а тому вставив сюди заперечну частку *не*, зробивши з антитези ще одне заперечення: «То не буря соколов помчала, / То не стаи галчыи побежали / Чрез поля-луга на Дон великий...».

Справді, якщо в другій половині аналізованої фрази вбачати антитезу, а під «галицями» розуміти галок, то слід визнати, що в аналізованій фразі галки порівнюються із соколами. Таке порівняння, звичайно, неприйнятне. Воно свідчить, що при аналізі тексту була допущена помилка. Проте, на відміну від ряду дослідників, ми не вважаємо, що в аналізованій фразі немає фігури заперечного порівняння (тобто, що перед словом *галици* треба вставити заперечну частку *не*). Недоречність такої вставки переконливо обґрунтував Є. В. Барсов (див. с. 9), але ця недоречність стає ще очевиднішою, якщо взяти до уваги, що аналізована фраза — не єдиний випадок застосування фігури заперечного порівняння в «Слові», що автор «Слова», отже, добре володів мистецтвом застосування цієї фігури, пор. на самому початку поеми: «не ї соколов на стадо лебедѣй пуцаше, нь своя вѣщца прѣсты на живая струны вьскладаше». Тут десять пальців Бояна порівнюються з десятьма соколами. Залишається визнати, що помилкою, допущеною при аналізі тексту, є ототожнення «галиць» з галками.

Як уже зазначалося, майже всі дослідники «Слова» вважають, що під «галицями» слід розуміти галок. Лише С. Шелухін і О. К. Югов думають інакше. З приводу аналізованої фрази С. Шелухін пише: «Як з українського негативного паралелізму, так і з «біжать» видно, що тут річ не про птиць, а про людей, які біжать на конях»⁴⁴. Занесло через поля широкі військо князя Ігоря, русів, адже птахи (галки) не бігають, а літають⁴⁵. «Виходить,— робить висновок С. Шелухін,— що «галици стады» — це, мабуть, галицькі, гальські потуги, військо, це русини, русь, що з кн. Ігорем поспішали масою на конях проти половців на Дін»⁴⁶. О. К. Югов намагається довести, що «в поході Ігоря проти половців величезну, якщо не найголовнішу, участь брали галицькі полки»⁴⁷, і тому словосполучення «галици стады» трактує як «галицьке військо», а всю аналізовану фразу перекладає: «Не буря соколов занесла / через поля широкіє, — / галицьке войско несеться / к Дону Великому!». Тут (за перекладом О. К. Югова) галицьке

⁴² Квятковский А. Поэтический словарь.— М., 1966.— С. 189.

⁴³ Майков А. Н. Полное собрание сочинений : В 3 т.— 6-е изд., испр. и доп. авт.— СПб., 1893.— Т. 2.— С. 414.

⁴⁴ Шелухин С. Знач. праця.— С. 26.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ Слово о полку Игореве / Пер., коммент. и статьи Алексея Югова.— М., 1970.— С. 131.

військо порівнюється із соколами, що загалом прийнятно. Дієслово *бъжать* дуже добре поєднується з галицьким кінним військом. Однак про військо князя Ігоря аж ніяк не можна сказати, що воно було галицьким. Основу війська становили, безперечно, дружини Ігоря і Всеволода (куряни). Були у війську також чернігівські ковуї. Ні в самому «Слові», ні в літописних оповідях про похід Ігоря Святославича на половців не зазначається, що в цьому поході брала участь «галицьская помощь». А якщо в поході і були задіяні галичани, то вони, звичайно, не могли становити більшості.

Ми вважаємо, що слово *галици* в аналізованій фразі (в аналізованому заперечному порівнянні) є назвою русів і перекладається — «галли». Не виключено, що назва *галици* запозичена з пісень Бояна (як і вся аналізована фраза), що саме Боян полюблив так називати русів. Називаючи русів галлами («галицями»), Боян хотів підкреслити етнічну належність русів. Як уже зазначалося вище (див. с. 7–8), руси (азовсько-чорноморські руси, київські руси, варяги-руси) за походженням є галлами (кельтами з колишньої Галлії)⁴⁸.

Існують прямі свідчення того, що варяги-руси — кельти (кельти-галли) за походженням. У грецького хроніста Георгія Кедрина (XII ст.) під 1056 роком є таке пояснення до слова *варяги* (імператорські охоронці): «Βάραγγοι (γένος δὲ Κελτικὸν οἱ Βάραγγοι μισθοφοροῦτες Ῥωμαίους) [«Варяги (за походженням кельти, варяги служать за наймом у греків)»]⁴⁹. Це пояснення не можна вважати випадковим. Воно було і в Іоанна Фраксійського (Іоанна Скилиці, XI ст.), про що свідчить старовинний венеціанський (1570 р.) переклад його хроніки латинською мовою, здійснений Баптістою Габієм: «Varangi (sunt autem Varangi Celtica natio) mercede Romanis inseruientes»⁵⁰. Слід наголосити, що греки були найкращими в світі знавцями географії та народів, особливо добре вони знали кельтів і русів, а тому їхнім свідченням про походження русів цілком можна довіряти.

Отже, аналізовану фразу, яка являє собою заперечне порівняння, ми перекладаємо: «Не буря соколів занесла через поля широкії,— галли зграями біжать до Дону великого». Тут галли (руси) порівнюються із соколами, що цілком прийнятно. Адже цілий ряд дослідників і раніше здогадувався, що соколи — це руси (див. с. 9). Руси вирушили в похід проти половців на прудких конях (пор. «а всядемь, братіе, на свои бръзья комони, да позримь синего Дону»), а тому дієслово *бъжать* добре вписується в текст аналізованої фрази.

Слід віддати належне С. Шелухіну, який першим дійшов висновку, що «галици» — це військо князя Ігоря, це руси; більше того, він висловив припущення, що «галици» — це галльське військо (див. с. 10).

Таким чином, у безсмертній поемі «Слово о полку Ігоревім» ми вбачаємо аж дві вказівки на етнічне походження русів: руси — це «галици», тобто галли; руси — це півні Тмутороканя («до курь Тмутороканя»), тобто знову ж таки галли (галлів називали півнями, тому що в латинській мові слова Gallus «галл» і gallus «півень» збігаються за вимовою). Як бачимо, вказівки різні за формою, але тотожні за суттю, і вказують вони на те, що руси за своїм походженням є галлами, тобто кельтами з колишньої Галлії.

⁴⁸ Складенко В. Г. Зазнач. праця.— С. 16–19, 37–38, 39.

⁴⁹ Див.: Васильевский В. Г. Труды.— СПб., 1908.— Т. 1.— С. 322.

⁵⁰ Див.: там же.— С. 322–323.

Отже, можна сказати, що видатна пам'ятка XII ст. «Слово о полку Ігоревім» свідчить на користь викладеної нами концепції походження русів, зокрема підтверджує положення, що руси за своїм походженням є кельтами-галлами (кельтами з колишньої Галлії).

Оскільки в «Слові о полку Ігоревім» міститься дуже виразна інформація про походження русів, яка відповідає порівняно новій кельтській теорії походження русів, автентичність цієї видатної пам'ятки більше не повинна піддаватися сумніву, інакше доведеться визнати, що автору цієї підробки була відома кельтська теорія походження русів. Під двохстолітньою суперечкою про автентичність «Слова» можна підвести ризик.

V. H. SKLYARENKO

DARK PLACES IN «THE LAY OF IHOR'S HOST». 11

The author discusses three dark places in «The lay of Ihor's host» («Ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Моравя поють славу Святъславлю», «Всеславъ... изъ Кыева дорискаше до Куръ Тмutorоканя», «Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; галици стады бѣжать къ Дону великому»). He interprets *Венедици* as Baltic Veneds (i.e. the Slavs of the Baltic Sea region), and «cocks of Tmutorokan'» as Ruses of Tmutorokan'. *Галици* is construed as Ruses' name and translated as «Gauls».

Key words: dark place, Lay, phrase, meaning, Venetians, cocks, (Tmutorokan') Ruses, negative comparison.